

WITOLD BRZEZIŃSKI (Bydgoszcz)

Wdowieństwo i powtórne zamążpójście kobiet wśród możniejszej szlachty polskiej późnego średniowiecza

Problem wdowieństwa kobiet w średniowieczu nie cieszy się żywszym zainteresowaniem wśród polskich historyków¹. Opublikowane przed kilkudziesięcioma laty studia Bogdana Lesińskiego o sytuacji prawnej kobiety (1956)² oraz Marii Koczerskiej o rodzinie szlacheckiej (1975)³, w których ta problematyka znalazła swoje omówienie, zdają się w pełni zaspokajać zainteresowanie badaczy. Prace te, oparte tylko na drukowanym materiale źródłowym, nie ukazują jednak całej różnorodności interesujących nas zjawisk. Owdowienie w przypadku kobiety oznaczało wkroczenie w nowy etap życia, niosący różnorodne doświadczenia, związane tak z potencjalnymi trudami nowej rzeczywistości społeczno-prawnej, jak i otwierającymi się przed kobietą nowymi możliwościami działania. Stąd też zrozumiała jest potrzeba podjęcia tej problematyki na nowo, poprzez wykorzystanie rękopiśmiennych zasobów. Powinno ono nie tylko przynieść rozszerzenie kwestionariusza badawczego o nowe problemy oraz weryfikację dotychczasowych ustaleń, ale także zostać oparte na nowych podstawach metodycznych. Jako szczególnie wskazane jawi się tu sięgnięcie po metody badawcze właściwe dla genealogii i prozopografii. Podstawę określonych wniosków dotyczących życia ogółu wdów powinny bowiem stanowić ustalenia płynące z poznania ich jednostkowych losów.

Odtworzenie tych losów powinno prowadzić również do odpowiedzi na kluczowe dla nakreślenia zbiorowego wizerunku wdowy pytanie o skalę wdowieństwa i powtórnego zamążpójścia, jak i powiązanych z nimi problemów. Oznacza to wkroczenie na grunt zagadnień demografii historycznej, której przedmiotem zainteresowania – co zrozumiałe – zazwyczaj jest kobieta i rodzina czasów nowożytnych, zwłaszcza w pol-

¹ Pokazują to ostatnie przeglądy dorobku, jak i programów badań nad rodziną i kobietą w średniowieczu, w ramach których problematyka wdowieństwa najczęściej była podejmowana, zob. M. K o c z e r s k a, Geneza, znaczenie i program dalszych badań nad kobietą i rodziną w średniowieczu i nowożytności, w: *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, Toruń 1998, s. 7-17; A. S z y m c z a k o w a, Stan badań nad rodziną szlachecką późnego średniowiecza, w: *Genealogia – stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, Toruń 2003, s. 75-94.

² B. L e s i ń s k i, Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku, Wrocław 1956 (zob. rozdz. III.C: Wdowa).

³ M. K o c z e r s k a, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975 (rozdz. pt. Rozpad rodziny: stanowisko wdowy i wdowca).

szych realiach badawczych⁴. Prezentowany tekst przedstawia wyniki z pewnego rodzaju rekonesansu na tym obszarze, pokazując zarówno możliwości, jakie badania genealogiczne niosą dla poznania zagadnień demograficznych polskiego późnego średniowiecza, jak i osiągnięte w tym zakresie rezultaty. Co zrozumiałe, w żaden sposób nie mogą one być porównywalne z jakością wyników osiąganych przez demografów pracujących ze źródłami masowymi okresu nowożytnego. Intencją autora było podjęcie przede wszystkim próby liczbowego ujęcia zjawisk, o których powszechności wielu badaczy jest przekonanych, ale jak dotąd nie odpowiedziano na pytanie: dużo, to znaczy ile?

Podstawą do formułowania wniosków uczyniono losy grupy zamężnych kobiet wywodzących się (córki) bądź powiązanych poprzez małżeństwo (żony) z rodziną Bnińskich z rodu Łodziów. To jedna z rodzin późnośredniowiecznej Wielkopolski, którą posiadany przez jej przedstawicieli majątek, dzierżone przez nich urzędy ziemskie i kościelne, związane z nimi prestiż i aktywność polityczna sytuowały wtedy w obrębie warstwy możnowładczej tej dzielnicy. Pod uwagę wzięto dzieje tej rodziny od połowy XIV do początków XVI w. Składa się na nie życie pięciu kolejnych pokoleń, poczynając od kasztelana poznańskiego Andrzeja z Bnina aż do generacji jego praprawnuczek i praprawnuków. Duże rozrodzenie tej rodziny, już w pokoleniu wnuków kasztelana, tworzy zbiorowość na tyle dużą, że możliwe jest ujęcie liczbowe dla obserwowanych zjawisk i praktyk. Odtworzenie interesujących nas wydarzeń z losów przedstawicieli tej rodziny umożliwiły ustalenia zawarte w dotychczasowej literaturze oraz moje własne badania, modyfikujące i uzupełniające stan wiedzy⁵.

Wyróżniona zbiorowość to 43 zamężne kobiety, w tym 21 to kobiety pochodzące z rodziny Bnińskich, a 22 to żony ich męskich przedstawicieli. O 8 kobietach z tej grupy (18,6% zbiorowości) wiadomo, że zmarły one przed swymi mężami. Z kolei znacznie ponad połowa z badanej grupy, bo aż 28 (65,1%), została wdowami. Jedna i druga grupa była w istocie większa, gdyż dla 7 (16,3%) kobiet brak odpowiednich danych nie pozwolił ustalić, czy zmarły one szybciej, czy też przeżyły swych mężów.

Jakie były dalsze losy owej grupy owdowiałych córek i żon Bnińskich? Po śmierci męża kobieta albo pozostawała w stanie wdowim, albo mogła wyjść powtórnie za mąż. W literaturze przedmiotu wyrażany jest sceptycyzm co do możliwości liczbo-

⁴ Wprowadzenie w problematykę demografii historycznej daje opublikowany ostatnio podręcznik C. K u k l o, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.

⁵ O. H a l e c k i, *Ród Łodziów w wiekach średnich*, *Miesięcznik Heraldyczny* 5, 1912, s. 47-50 i tabl. s. 53; W. D w o r z a c z e k, *Genealogia*, cz. 2, Warszawa 1959, tabl. 112; A. G ą s i o r o w s k i, *Maciej z Bnina*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt.: PSB), t. XIX (1974), s. 14-15; t e n ż e, *Piotr z Bnina*, w: PSB XXVI (1981), s. 385-386; J. W i e s i o ł o w s k i, *Piotr z Bnina*, w: PSB XXVI (1981), s. 386-387; T. J u r e k, *Kasztelan kaliski Andrzej z Bnina (+ 1367) – przodek Bnińskich herbu Łodzia*, *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne* 3, 1993, s. 35-43; W. B r z e z i ń s k i, *Koligacje małżeńskie możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Toruń 2005 (niepublikowana praca doktorska); Z. G ó r c z a k, *Rozwój majątków możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI wieku*, Poznań 2007, s. 33-179; W. B r z e z i ń s k i, *Koligacje Bnińskich herbu Łodzia w późnym średniowieczu*, *Roczniki Historyczne* 73, 2007, s. 185-198; *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. I-IV, Wrocław 1982 – Poznań 2008 (dalej cyt.: SHGP), tu cz. III, s. 200-205 (hasło: Mosina), 430-439 (hasło: Opalenica).

wego określenia skali wskazanych alternatyw⁶. W wypadku jednak badanej grupy kobiet możliwe było uzyskanie stosunkowo pewnych wyników. Otóż spośród grupy 28 owdowiałych kobiet niemalże połowa z nich, bo aż 13 (46,4%) zdecydowała się po śmierci pierwszego męża na powtórne zamążpójście. Drugie związki były już ich ostatnimi małżeństwami. Mimo że 6 kobiet z tej grupy przeżyło ponownie swoich mężów, żadna z nich nie zawarła po raz kolejny małżeństwa⁷. Nie oznacza to, że wśród kobiet nie występowało zjawisko wielokrotnego zawierania małżeństw. Jako przykład pewnego rodzaju rekordzistki można wskazać na wymienianą w literaturze Małgorzatę, córkę podstolego sieradzkiego Piotra Świnki z Charłupi w Sieradzkim, która przeżyła aż czterech mężów⁸. Przykładu odnoszącego się do wielkopolskiej społeczności szlacheckiej dostarcza osoba Jadwigi, córki Jana z Książa, która trzykrotnie zawierała małżeństwo⁹. Zasadniczo jednak – jak pokazuje obserwacja praktyki społecznej – przypadki takie były stosunkowo rzadkie.

Z zagadnieniem częstotliwości powtórnych małżeństw związana jest także kwestia szybkości, z jaką je zawierano w przypadku kobiet. Minimalny czas rozdzielający owdowienie i powtórne zamążpójście był teoretycznie wyznaczany okresem żałoby po mężu. Czas jej trwania regulowany był świeckimi zwyczajami, na gruncie praktyki świeckiej należy też doszukiwać się jej genezy. Dla praktyki społecznej polskiego średniowiecza wynosił on, jak należy zakładać, około roku¹⁰. Bliski temu przedziałowi okres czasu odnajdujemy w kilku przypadkach powtórniego zamążpójścia z badanej grupy. Najszybciej ponownie za mąż wyszła, jak się zdaje, Małgorzata córka miecznika poznańskiego Jana ze Stęszewa. Jej pierwszy mąż, Jan Kotwicz z Gołanic, zmarł w 1448 r. (przed 28 X)¹¹. Natomiast już w dniu 1 X 1449 r. wystąpiła ona w źródłach jako żona Piotra Pasikonika z Włościejewek¹². Z decyzją o ponownym małżeństwie długo nie czekała również Barbara, córka kasztelana poznańskiego Piotra z Szamotuł. Jej pierwszy mąż, kasztelan kamieński Mikołaj z Bnina, zmarł między 1 III a 21 IV 1473 r.¹³ Już zaś 9 V 1475 r. nazwana została żoną Mikołaja z Kościelca, późniejszego wojewody inowrocławskiego, a następnie brzeskiego. Określający ją w ten sposób wpis do księgi grodzkiej dokumentował jej rozliczenie oprawy z rodziną pierwszego męża¹⁴. Było ono bezpośrednim następstwem zawarcia przez nią nowego związku, co,

⁶ A. S z y m c z a k o w a, Gentry Marriage in the Late Middle Ages. Love or Strategy?, *Quaestiones Mediaevalis Aevi Novae* 9, 2004, s. 85.

⁷ Trzy kobiety zmarły szybciej, w stosunku do pozostałych siedmiu nie udało się ustalić na obecnym etapie badań czasu ich śmierci, co pozwoliłoby stwierdzić, czy przeżyły one swych mężów, czy zmarły przed nimi.

⁸ A. S z y m c z a k o w a, Szlachta sieradzka w XV wieku. *Magnifici et generosi*, Łódź 1998, s. 222-225.

⁹ Jej kolejnymi mężami byli: 1) Maciej (syn kasztelana kaliskiego Świętosława) z Szubina i Grodziska, 2) Borek z Gryżyny oraz 3) Andrzej z Pogorzeli, zob. W. B r e z i ń s k i, *Koligacje małżeńskie*.

¹⁰ Kościół zezwalał na zawarcie ponownego małżeństwa bezpośrednio po śmierci współmałżonka (M. K o c z e r s k a, *Rodzina szlachecka*, s. 158-159).

¹¹ Zob. *Urzednicy wielkopolscy XII-XV wieku*. Spisy, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1985 (dalej cyt.: *Urz. wlkp.*), cz. II, nr 647.

¹² Poznań, *Archiwum Państwowe* (dalej cyt.: APP), *Kościan* Z. 14, k. 4v.

¹³ Zob. *Urz. wlkp.* II, nr 250.

¹⁴ APP, Poznań Gr. 58, k. 21.

jak można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, nastąpiło w czasie niezbyt odległym od wskazanej daty wpisu. Okres wdowieństwa w przypadku Barbary wynosiłby zatem około dwóch lat. W podobnym czasie powtórnie za męża wyszła też Barbara, córka wojewody poznańskiego Macieja z Bnina i Mosiny. Jej pierwszy mąż, stolnik krakowski Andrzej Kmita z Wiśnicza i Sobienia herbu Odrowąż, zmarł między 13 I a 27 VII 1494 r.¹⁵ Jako wdowa po nim Barbara występuje jeszcze 30 III 1496 r.¹⁶ W dniu 13 XII 1496 r. była już żoną Rafała z Jarosławia, późniejszego kasztelana przemyskiego, herbu Leliwa. Informujący o tym wpis dotyczył oprawy jej posagu przez męża¹⁷. Maksymalnie o rok dłużej w stanie wdowim mogła pozostać Barbara, córka kasztelana łędzkiego Piotra z Bnina. Jej pierwszy mąż Wojciech Kot z Dębna zmarł między 12 IV 1469 a 1 I 1470 r.¹⁸ Jako żona Cherubina z Gołuchowa herbu Wieniawa pojawiła się w źródłach 27 XI 1473 r.¹⁹ – nie można jednak wykluczyć, że była nią już znacznie wcześniej. Do powtórnych związków zawartych w ciągu najbliższych kilku lat (do 4-5 lat od śmierci pierwszego męża) należy zaliczyć jeszcze drugie małżeństwo Elżbiety (córki kasztelana międzyrzeckiego Jana z Bnina) z Wojciechem Hłowieckim²⁰, Zofii (córki kasztelana santockiego Piotra z Opalenicy) z Janem Turkiem Łąckim²¹ oraz Agnieszki (córki kasztelana łędzkiego Piotra z Bnina) z wojewodą sandomierskim Jakubem z Dębna²².

Zestawione powyżej 7 przypadków stosunkowo szybkiego powtórnego zamążpójścia stanowi ponad połowę spośród ogółu 13 powtórnych małżeństw kobiet z badanej grupy. Być może mamy zatem do czynienia z pewnym wzorem praktyki społecznej, według którego zostały zawarte również inne powtarzane związki, o których wobec braku odpowiednich danych nie wiemy, w jakim czasie po zakończeniu poprzedniego małżeństwa zostały zawarte²³. Z ewentualną obecnością takiego wzorca wiążą się też pytania o warunkujące jego wystąpienie czynniki. W literaturze wskazuje się na trudności życia wdowy, od których ucieczkę mogło stanowić powtarzane zamążpójś-

¹⁵ R. T r a w k a, Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce, Kraków 2005, s. 377.

¹⁶ *Matricularum Regni Poloniae summaria*, t. II, Warszawa 1907, nr 573; R. T r a w k a, Kmitowie, s. 377.

¹⁷ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej z archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie, t. XIX, Lwów 1906, nr 581; W. D w o r z a c z e k, Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego XIV-XV wieku, Warszawa 1971, s. 255 i tabl. VIII.

¹⁸ APP, Poznań Gr. 8, s. 55; Pyzdry Gr. 2, k. 40v.

¹⁹ APP, Poznań Gr. 9, k. 1-1v.

²⁰ Jej pierwszy mąż Ścibor z Niepartu żył jeszcze w 1459 r. (Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku, CD-ROM 1v.1.2.0, Kórnik 1997, monografie: Nieparccy), powtórnie zamężna już w 1462 r. (SHGP II, s. 4).

²¹ Datę śmierci jej pierwszego męża, Marcina Zbąskiego, należy kłaść na lata 1498-1502; z kolei jako żona Jana Turka odnotowana została w 1504 r. (SHGP III, s. 602).

²² Jej poprzedni mąż, Jan z Kobylan, zmarł dokładnie 28 VIII 1471 r. (Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu, cz. I-IV, Wrocław 1980 – Kraków 2006 [dalej cyt.: SHGKr], tu cz. II, s. 614). Jako wdowa po nim Agnieszka występuje jeszcze 1 IV 1475 r. (APP, Poznań Gr. 9, k. 52), a jako żona Jakuba – 6 VI 1476 r. (tamże, k. 183v).

²³ Np. Agnieszka, córka Andrzeja Andrzejowica z Bnina, wdową po Janie z Nowego Miasta została w okresie między 1418 a 1423 r. O jej drugim małżeństwie z Dobrogostem z Sierakowa dowiadujemy się jednak dopiero z zapisów, w których występuje ona już jako wdowa po nim (zob. SHGP IV, s. 414).

cie²⁴. To jednak niosło ze sobą również niekiedy dramatyczne – na pewno z punktu widzenia czasów współczesnych – chwile dla kobiety. Wczesna śmierć męża oznaczała, że zrodzone ze związku z nim dzieci były wówczas jeszcze niepełnoletnie. Ponowne wyjście za mąż oznaczało często rozstanie z nimi i przejęcie opieki nad nimi przez wyznaczonych opiekunów²⁵. Oba te zagadnienia wymagają ponownego podjęcia i przeprowadzenia badań w oparciu o szeroki, rękopiśmienny materiał źródłowy²⁶.

W badanej grupie także spotykamy – co prawda nieliczne i najpewniej stanowiące generalnie rzadkość w praktyce społecznej – przykłady powtórnego zawierania małżeństw po co najmniej kilkunastoletnim okresie wdowieństwa. Pierwszym z nich jest *casus* Małgorzaty z Włoszakowic, wdowy po kasztelanie santockim Piotrze z Opalenicy. Zmarł on w 1466 r.²⁷ Jako wdowa po nim Jadwiga określana jest w źródłach jeszcze 5 V 1483 r.²⁸ Pod tej dacie, a przed końcem 1484 r., została żoną Piotra Chociszewskiego²⁹. Okres wdowieństwa w jej przypadku trwał około 17-18 lat.

Trochę krótszy, chociaż także stosunkowo długi, okres wdowieństwa zakończony powtórny małżeństwem odnotowujemy w przypadku Nawojki, córki Mikołaja z Koniecpola. Jej pierwszy mąż, wojewoda poznański Maciej z Bnina, zmarł pod koniec grudnia 1492 lub w pierwszych dniach stycznia 1493 r.³⁰ Jeszcze w 1508 r. określana jest ona w źródłach jako wdowa po nim³¹. Wkrótce potem wyszła ponownie za mąż – informuje o tym wpis z 19 XII 1511 r., w którym została określona jako Nawojka z Kościelca, wdowa po Jakubie Węgorzewskim³². Powtórne zamążpójście w jej przypadku nastąpiło zatem po co najmniej 14 latach.

W pozostaniu w stanie wdowieństwa, jak i zawarciu powtórnego małżeństwa należy widzieć nie tylko rezultat takiej, a nie innej woli wdowy. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że dużą rolę odgrywały tu także inne czynniki, wśród których nie bez znaczenia był wiek wdowy określający jej szanse i możliwości na ponowne zamążpójście³³. Z jednej strony wpływ miał tu generalnie praktykowany w danej grupie społecznej wiek wydawania kobiet po raz pierwszy za mąż. W odniesieniu do

²⁴ A. S z y m c z a k o w a, *Gentry Marriage*, s. 85.

²⁵ W. B r z e z i ń s k i, *Matka i dzieci w prawie i praktyce sądowej w Wielkopolsce w 2. połowie XIV i początkach XV wieku*, w: *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w starożytności i średniowieczu*, Bydgoszcz 1999, s. 303-305.

²⁶ Przykłady, jak i możliwości pokazania różnych aspektów życia wdowy, zaczerpnięte z praktyki sądów ziemi sieradzkiej, przedstawiła ostatnio w interesujący sposób A. S z y m c z a k o w a, *Panny, mężatki i wdowy przed sądami ziemskimi i grodzkimi w Sieradzkim w XV wieku*, w: *Studia do dziejów państwa i prawa polskiego*, t. VII, Łódź 2002, s. 81-99, zwł. s. 85-88.

²⁷ SHGP III, s. 430.

²⁸ APP, Poznań Gr. 9, k. 179v.

²⁹ APP, Poznań Gr. 10, k. 5v; SHGP III, s. 28.

³⁰ Znana jest data pogrzebu Macieja, to jest 8 I 1493 r. (J. W i e s i o ł o w s k i, *Ambroży Pampowski – starosta Jagiellonów*, Warszawa 1976, s. 173). Jego urządzenie musiało być poprzedzone odpowiednimi przygotowaniem, więc przypuszczalnie zgon Macieja należałoby kłaść na koniec 1492 r.

³¹ SHGKr III, s. 748.

³² *Matricularum Regni Poloniae summaria*, t. IV, cz. 2, Warszawa 1912, nr 10176; SHGKr III, s. 515.

³³ A. S z y m c z a k o w a, *Gentry Marriage*, s. 85.

późnośredniowiecznej szlachty zasadne zdaje się być wyrażane w literaturze przedmiotu zdanie o bardzo wczesnych zamążpójściach szlachcianek, w wieku od 12 do 20 lat, przy czym dla wyższej warstwy górną granicę należy umieścić znacznie bliżej czasu osiągnięcia dojrzałości płciowej przez kobietę³⁴. Będąc zatem wydana za mąż tak młodo, nawet przy kilkunastu latach trwania związku, po ponownym zamążpójściu kobieta wciąż mogła wydać na świat potomstwo ze swego nowego związku.

Przypuszczalnie bardzo młoda musiała być, zostając wdową, Barbara z Szamotuł. Jej pierwszy mąż, kasztelan kamieński Mikołaj z Bnina, zmarł między 1 III a 21 IV 1473 r.³⁵ Dwa lata wcześniej, 10 II 1471 r., dokonywał jej on zapisu 1000 grzywien posagu i tyleż wiana³⁶. Biorąc pod uwagę również młody wiek Mikołaja, małżeństwo to zostało zawarte niewiele wcześniej³⁷. W 1475 r. Barbara była już żoną Mikołaja Kościeleckiego³⁸.

W młodym wieku w momencie owdowienia były także legitymujące się znacznie dłuższym niż Barbara stażem małżeńskim Agnieszka, córka kasztelana łędzkiego Piotra z Bnina, oraz jej siostra stryjeczna Katarzyna, córka kasztelana międzyrzeckiego Wojciecha z Bnina. W ich przypadku wnioskować można o tym na podstawie czasu, jaki upłynął od momentu śmierci pierwszego męża do czasu z kolei ich śmierci. Mąż Agnieszki, Jan z Kobylan, zmarł w 1471 r., ona żyła jeszcze w 1503 r. Katarzyna wdową została między 1483 a 1486 r., sama żyła zaś jeszcze w 1518 r. A zatem od czasu ich pierwszego owdowienia (przeżyły także i drugich mężów) minęło odpowiednio co najmniej 34 lata oraz 32-35 lat³⁹.

Oprócz tych przykładów, potwierdzających generalnie słuszność wniosku o młodym wieku jako czynniku warunkującym powtórne zawarcie małżeństwa, warto jednak także wskazać na odmienne przypadki. Wydawana po raz pierwszy za mąż w 1435 r. za kasztelana gnieźnieńskiego Piotra z Bnina Elżbieta, córka wojewody brzeskiego Macieja z Łabiszyna, w momencie śmierci męża w 1448 r. – po 13 latach trwania

³⁴ Tak M. Koczerska, *Rodzina szlachecka*, s. 32; por. też A. Szymczakowa, *Gentry Marriage*, s. 68, która powołując się na artykuł statutu warckiego, pisze o 14 roku życia jako proponowanym przez ustawodawcę optymalnym wieku zamążpójścia dla kobiet. Chodzi tu o wiek, w którym panny mogą bez zgody swoich bezpośrednich opiekunów, ale za zgodą i radą innych krewnych, wyjść za mąż. Ów artykuł nie określał jednak wieku, lecz jedynie stwierdzał, że *tales virgines – adulte poterint viros recipere* (Statuta terrestria in conventionibus Cracoviensi et Wartensi laudata, wyd. B. Ulanowski, w: *Archiwum Komisji Prawniczej PAU*, t. IV, Kraków 1921, s. 460, art. 7). Z kolei art. 3 tegoż statutu (s. 457) wiązał uzyskanie lat sprawnych przez kobiety z ukończeniem 12 roku życia. Z drugiej strony źródła sądowe przekazują także informacje, wskazującą na 14 rok życia kobiety jako potencjalny wiek jej zamążpójścia. W 1420 r. Jan Książki zobowiązał się wypłacić córce 170 grzywien posagu, gdy ta osiągnie 14 lat i jeśli wówczas zostanie wydana za mąż (*quando fuerit quatuordecem annorum antiqua et si tunc viro traderetur*); jeśli zaś wraz z osiągnięciem tych lat nadal pozostanie panną, wówczas ojciec winien wypłacać jej 17 grzywien czynszu rocznego aż do czasu zamążpójścia (APP, Kościan Z. 6, k. 118).

³⁵ Urz. wlkp. II, nr 250.

³⁶ APP, Poznań Gr. 8, s. 203.

³⁷ Mikołaj urodził się około 1450 r. (APP, Poznań Z. 17, k. 299v).

³⁸ APP, Poznań Gr. 58, k. 21.

³⁹ Oczywiście należy pamiętać o tym, że śmierć powtórnie zamężnej wdowy w szybszym okresie nie zawsze świadczy o jej bardziej zaawansowanym wieku, gdyż mogła wynikać z innych czynników niż proces starzenia.

małżeństwa – mogła mieć co najwyżej około 30 lat⁴⁰. Co do słuszności tego wniosku upewnia fakt, że żyła ona jeszcze w 1480 r. Mimo jednak młodego wieku w momencie owdowienia, nie zdecydowała się ona na powtórne małżeństwo. Jej przykład nie jest odosobniony. Z podobnym zachowaniem mamy również od czynienia w przypadku sióstr Anny i Barbary Zbąskich, córek podkomorzego poznańskiego Stanisława, wydanych za braci, kasztelana łędzkiego Piotra i Mikołaja z Opalenicy. Mimo młodego wieku pozostały one w stanie wdowim⁴¹.

Również bardziej zaawansowany wiek wdowy niekoniecznie musiał być przeszkodą przy ponownym zamążpójściu. Przykładem są tu losy powtórnych związków wymienianych już wyżej Małgorzaty, wdowy po kasztelanie santockim Piotrze z Opalenicy, oraz Nawojki, wdowy po wojewodzie Macieju z Bnina. Są one tym bardziej interesujące, że możemy w ich przypadku dość dokładnie wskazać wiek w momencie ponownego zamążpójścia. O pierwszej z nich wiadomo, że urodziła się około 1436 r.⁴² W momencie śmierci pierwszego męża w 1466 r. miała około 30 lat, zaś wychodząc ponownie za mąż w drugiej połowie 1483 bądź już w 1484 r. miałyby 47-48 lat. Z kolei Nawojka z Koniecpola urodziła się około 1463/1464 r.⁴³ Jej mąż, wojewoda Maciej z Bnina, zmarł pod koniec grudnia 1492 lub w początkach stycznia 1493 r. Owdowiała Nawojka liczyła wówczas około 28-29 lat. Wyszła ponownie za mąż między 1508 a 1511 r., mając od 44/45 do 47/48 lat. Obie przeżyły też swych mężów. Małgorzata zmarła dopiero w 1513, dożywając około 77 lat, a Nawojka w 1531 r., osiągając wiek około 67-68 lat.

Z demograficznego punktu widzenia interesujące jest także pytanie o stan cywilny drugich mężów wdów. Otóż z grupy 13 kobiet zawierających powtórne małżeństwo jedynie dwie ułożyły sobie życie na nowo z wdowcami. Były to Agnieszka, córka Andrzeja z Bnina, która wyszła za Dobrogosta z Sierakowa, wcześniej żonatego z bliżej nieznaną Świętochną, oraz inna Agnieszka, córka kasztelana łędzkiego Piotra z Bnina, która ponownie poślubiła Jakuba z Dębna wdowca po Annie z Żernik. W 8 przypadkach, zatem zdecydowanie więcej niż w połowie przypadków (61,5%), nowymi partnerami życiowymi byli kawalerowie. Dla 3 powtórnych małżeństw nie było możliwe wskazanie, czy nowy mąż był kawalerem, czy wdowcem⁴⁴. Nawet jednak, jeśli by się okazało, że mielibyśmy do czynienia również z osobami ze stażem małżeńskim, to i tak przeważają związki zawierane przez wdowy z kawalerami. Podobną praktykę obserwujemy w doborze nowych partnerek małżeńskich przez owdowiałych mężczyzn

⁴⁰ Na temat tego związku zob. W. B r z e z i ń s k i, Koligacje Bnińskich, s. 191-193.

⁴¹ Piotr zmarł 1506/1507, jego żona Anna dopiero 1542-1544; Mikołaj zmarł w 1503/1504, zaś jego żona Barbara jako żyjąca występuje jeszcze w 1540 r. – zob. dołączony do artykułu Wykaz córek i żon Bnińskich, nr XLII i XLIII.

⁴² Datę urodzin Małgorzaty wyznacza wydany 28 III 1443 r. przez sąd ziemski w Kościanie wyrok, nakazujący, że w sprawie o podział dóbr ma być pozywana za 5 lat (APP, Kościan Z. 12, s. 487). Osiągnęłaby wówczas lata sprawne, to jest w przypadku kobiet ukończone 12 lat, jak stanowiły właściwe dla tego okresu uregulowania statutu warckiego (Statuta terrestria, s. 457 art. 3: *femellis ad duodecim annos inclusive, quod infra hoc non teneantur respondere*). Zob. też B. L e s i ń s k i, Stanowisko kobiety, s. 76-77.

⁴³ A. S z y m c z a k o w a, Szlachta sieradzka, s. 57.

⁴⁴ Chodzi tu o osoby Piotra Pasikonina z Włościejewek (drugiego męża Małgorzaty, córki Jana z Bnina), Piotra Chociszewskiego (drugiego męża Jadwigi z Włoszakowic) oraz Jakuba Węgorzewskiego (drugiego męża Nawojki z Koniecpola).

z badanej grupy (Bnińskich i mężów ich córek). Stosunkowo rzadkie (2 przypadki) są małżeństwa między wdowcami a wdowami⁴⁵. Przeważają zaś związki wdowców z pannami⁴⁶.

Powtórne związki między osobami o odmiennym statusie cywilnym (wdowców z pannami oraz wdów z kawalerami) niosły w konsekwencji różnicę wieku między nimi. Mogła ona mieć wpływ na relacje małżeńskie – co podkreśla się w odniesieniu do związków wdowców z młodymi pannami⁴⁷ – ale i niejako z góry określać perspektywę szybkiego owdowienia przez młodszego partnera. Taka sytuacja miała miejsce zwłaszcza w przypadku znaczącej różnicy wieku między małżonkami, co szczególnie widać na przykładzie dwóch małżeństw z badanej grupy.

Wskażmy najpierw drugi związek wojewody poznańskiego Macieja Bnińskiego z Nawojką z Koniecpora. Czas narodzin Macieja należy kłaść na lata około 1435-1436. Data ta z jednej strony wyznaczana jest przez narodziny około 1437 r. jego młodszego brata Piotra, późniejszego biskupa kujawskiego⁴⁸, z drugiej zaś wynika z faktu, że jego matka Elżbieta, córka wojewody brzeskiego Macieja z Łabiszyna z rodu Leszczyców, jeszcze w grudniu 1434 r. określana jest jeszcze jako panna (*domicella*)⁴⁹. Najwcześniej zatem do zawarcia małżeństwa mogło dojść w początkach 1435 r. Na ten rok bądź kolejny należy zatem kłaść narodziny Macieja. Jego druga żona Nawojka, córka Mikołaja z Koniecpora, przyszła na świat około 1463-1464 r.⁵⁰ Jego żoną po raz pierwszy została nazwana w źródłach w 1480 r.⁵¹ Przymuszczenie małżeństwo to zostało zawarte w tym roku bądź 2-3 lata wcześniej⁵². Różnica wieku między nimi wynosiła zatem około 27-29 lat. W momencie zawierania małżeństwa z Nawojką Maciej miałby (przyjmując 1480 r.) około 44-45 lat, zaś ona 16-17 lat. Również co najmniej tyle co Maciej, a być może nawet i więcej lat mógł mieć jego ojciec, kasztelan gnieźnieński Piotr z Bnina, żeniąc się po raz drugi. Zakładając, że urodził się najpóźniej tuż przed śmiercią swego ojca Andrzeja – a ten zmarł w 1391/1392 r.⁵³ – to w momencie ślubu z Elżbietą w 1435 r. miałby co najmniej 45 lat. Elżbieta występuje w źródłach jeszcze

⁴⁵ Należą do nich związki Dobrogosta z Sierakowa i Agnieszki córki Andrzeja z Bnina oraz Jakuba z Dębna i Agnieszki córki Piotra z Bnina.

⁴⁶ Zob. dołączony Wykaz.

⁴⁷ A. S z y m c z a k o w a, Stan badań, s. 86.

⁴⁸ Bulla papieska z 23 VI 1459 r. dla kleryka Piotra syna Piotra z Bnina przekazała informację, że miał on wówczas około 22 lat (Bullarium Poloniae, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, t. VI, Romae 1998, nr 1407: *in XXII vel circa aetatis suo anno*).

⁴⁹ APP, Poznań Gr. 1, s. 68. O pochodzeniu Macieja i Piotra (młodszego) z drugiego związku ich ojca świadczy ich nieobecność w rozliczeniach po Jadwidze z Żerkowa, matce jego pierwszej żony (APP, Pyzdry Z. 9, k. 19, 19v, 175; Pyzdry Z. 10, k. 273). O małżeństwach kasztelana gnieźnieńskiego Piotra oraz filiacji jego żony Elżbiety zob. W. B r z e z i ń s k i, Koligacje Bnińskich, s. 191-193.

⁵⁰ A. S z y m c z a k o w a, Szlachta sieradzka, s. 57.

⁵¹ SHGKr III, s. 747.

⁵² A. S z y m c z a k o w a, Szlachta sieradzka, s. 57, proponuje czas około 1481 r., wiążąc to z objęciem przez Macieja funkcji starosty przemyskiego. Jeszcze w 1477 r. Nawojka nazywana jest w źródłach jedynie córką zmarłego Mikołaja (APP, Poznań Gr. 9, k. 70v).

⁵³ Die ältesten großpolnischen Grodbücher, wyd. J. Lekszycki, t. I, Leipzig 1887, nr 115 (tu jeszcze jako żyjący), 1321 (tu sprawy prowadzą jego synowie, co pozwala przyjąć, że już nie żył).

w 1480 r., co wskazuje na jej młody wiek w momencie zamążpójścia i wynoszącą co najmniej 30 lat różnicę wieku między nią a Piotrem.

Tak znaczącej różnicy wieku nie obserwuje się w przypadku związków wdów z kawalerami⁵⁴. Na rzecz jej niwelowania z jednej strony działał stosunkowo młody wiek wdów zawierających ponownie małżeństwo, a z drugiej – późniejszy niż w przypadku kobiet wiek zawierania pierwszych małżeństw przez mężczyzn. Na tę tendencję zwróciła ostatnio uwagę Alicja Szymczakowa, wskazując na przypadki zawierania pierwszych związków przez mężczyzn w wieku od 27 do około 30 lat⁵⁵. Podobne przykłady można wskazać również w odniesieniu do wielkopolskiej warstwy możnowładczej. W momencie ślubu z Barbarą, córką kasztelana łędzkiego Piotra z Bnina, Cherubin z Gołuchowa był już w dojrzałym wieku, urodził się bowiem około 1441 r.⁵⁶ Jego żona wcześniej była zamężna za Wojciechem Kotem z Dębna z rodu Doliwów, który zmarł między 12 IV 1469 a 1 I 1470 r.⁵⁷ W przeciągu najbliższych trzech lat Barbara została żoną Gołuchowskiego; taką została nazwana w źródłach 27 XI 1473 r.⁵⁸ Żeniąc się z nią, Cherubin miałby zatem od 29 do 32 lat. Z kolei Barbara – mimo że był to już jej drugi związek – mogła być nawet młodsza od niego. Sugeruje to stosunkowo krótki czas trwania jej pierwszego małżeństwa, wynoszący przypuszczalnie około 10 lat. *Terminus ante quem* jego zawarcia wyznacza 1462 r., kiedy Wojciech dokonywał zapisu jej posagu i wiana⁵⁹. Zostało on zawarte chyba niewiele wcześniej, skoro zrodzony z tego związku Jan około 1474 r. nie miał jeszcze lat sprawnych⁶⁰.

Jednak z drugiej strony źródła poświadczają, że również mężczyźni żenili się nieraz zdecydowanie wcześniej. Sytuację taką pokazuje przypadek związku zawartego przez Jana z Piekar z Małgorzatą Ostrorożanką, wdową po Andrzeju Śmigielskim. Informację o jego zawarciu przekazuje wpis z 1478 r., dokumentujący dokonany przez niego na rzecz żony zapis posagu⁶¹. Skądinąd wiadomo, że Jan liczył wówczas około 23 lat⁶². W tej sytuacji Małgorzata musiała być od niego starsza, acz różnica najpewniej nie była znaczna. Jej pierwszy związek przypuszczalnie został zawarty około 1467 r. Rok później bowiem przypuszczalnie przyszedł na świat jej syn Stanisław. Do takiego wniosku skłania fakt, że dopiero w 1483 r. Małgorzata skwitowała swe dzieci, teoż Stanisława i Małgorzatę, zrodzone z jej pierwszego związku, z oprawy jej posagu i wiana zapisanych na dobrach Śmigiel⁶³. Odległy od daty ponownego zamążpójścia termin rozliczenia należy wiązać nie tyle z trudnościami z wypłatą należnych kwot, co z osiągnięciem dopiero wtedy lat sprawnych przez syna. Biorąc zatem pod uwagę, że Małgorzata, zostając około 1467 r. po raz pierwszy żoną, liczyła około kilkunastu lat,

⁵⁴ Jej istnienia nie mogą dowodzić późno zawarte drugie małżeństwa Jadwigi z Włoszakowic i Nawojki z Koniecpola, bowiem nieznanym jest status cywilny ich nowych mężów.

⁵⁵ A. S z y m c z a k o w a, Stan, s. 85-86; t e j ż e, Gentry Marriage, s. 68-69.

⁵⁶ Na rokach 25 V 1451 r. jego matka zeznała, że lata sprawne uzyska on za 5 lat (APP, Kalisz Z. 11, k. 62v).

⁵⁷ APP, Poznań Gr. 8, s. 55; Pyzdry Gr. 2, k. 40v.

⁵⁸ APP, Poznań Gr. 9, k. 1-1v.

⁵⁹ APP, Poznań Gr. 6, s. 59.

⁶⁰ APP, Poznań Gr. 9, k. 138v.

⁶¹ A. S z y m c z a k o w a, Szlachta sieradzka, s. 22, przyp. 42.

⁶² Wpis z 1474 r. informuje, że miał wówczas 19 lat (tamże).

⁶³ APP, Kościan Gr. 2, k. 116v, cyt. za: Z. G ó r c z a k, Rozwój majątków, s. 55, przyp. 173.

to w 1478 r. miałyby około 25-30 lat, a różnica wieku między nią a jej drugim mężem nie przekraczałyby 7 lat. Nawet jednak w przypadku większej różnicy wieku między wdowami powtórnie zawierającymi małżeństwo a ich nowymi mężami-kawalerami, można przyjąć jako zasadne stwierdzenie, że różnica ta nie osiągała takiego rozmiaru, jak w przypadku związków wdowców z pannami. Wiązało się to z tym, że kawaler poślubiający wdowę oczekiwał z zawartego z nią związku również zrodzenia potomstwa, zapewniającego genealogiczną kontynuację jego rodziny. Stąd kobiety w bardziej zaawansowanym wieku – poza potencjalnym wiekiem rozrodczości – mogły liczyć się jako kandydatki na żonę jedynie w przypadku mężczyzn-wdowców posiadających już potomstwo z pierwszych związków⁶⁴.

Podsumowując, warto pokusić się o pewne uwagi ogólniejszej natury. Na ile odnieść te spostrzeżenia można także do innych kobiet i rodzin szlacheckich, powinny pokazać dalsze badania. Zgromadzenie znacznie bogatszego materiału źródłowego powinno też pomóc w sposób bardziej pewny ukazać zasygnalizowane tutaj pewne zjawiska. Otóż mimo wysokiej śmiertelności kobiet, stan wdowieństwa zdaje się być częściej ich udziałem niż mężczyzn. W sposób bardziej trwały wiązał się też już z późniejszym okresem życia kobiety, biorąc oczywiście pod uwagę ówczesne realia jego długości. Owdowiałe w młodym wieku kobiety z reguły stosunkowo szybko (w ciągu kilku lat) zawierały ponowne związki, stosunkowo rzadko w tej sytuacji decydując się na pozostanie we wdowieństwie czy też wychodząc powtórnie za mąż dopiero po kilkunastu latach. Duża częstotliwość zostawiania przez kobiety wdowami, jak i duża skala zawierania przez nie powtórnych małżeństw nie pozostawały bez wpływu na częstość występowania w praktyce społecznej związanych z nimi problemów. Te z jednej strony wiązały się z prawami majątkowymi wdowy, dzierżeniem przez nią z racji oprawy części lub niekiedy (w racji zapisu dożywocia) całości dóbr mężowskich i jej relacji z synami⁶⁵. Z drugiej zaś, owdowienie w młodym wieku przez kobietę oznaczało, że zrodzone przez nią dzieci najczęściej nie były jeszcze pełnoletnie, co pociągało za sobą konieczność uregulowania kwestii opieki nad nimi i ich majątkiem, jak i wysokie prawdopodobieństwo jej powtórnego zamążpójścia, co stanowić mogło zarzewie konfliktów na tle rozliczenia jej oprawy. Powtórne zamążpójścia wdów mogły nieść ze sobą również określony wpływ na realizowany w praktyce społecznej wzór relacji małżeńskich. W zawartych drugich związkach żona częstokroć przewyższała małżonka wiekiem, jak i doświadczeniem małżeńskim, co pozostawało nie bez znaczenia na jej pozycję w małżeństwie i łączące ją z mężem relacje. Na ich jakość wpływało również to, że wybór osoby męża, poza chyba rzadkimi wyjątkami, był tym razem wyborem dokonywanym – gwarantowało to prawo – przez samą kobietę, a nie jej rodziców bądź krewnych, i wybór ów mógł mieć u podłoża czynnik emocjonalny⁶⁶.

⁶⁴ W literaturze wskazuje się na około 35 rok życia jako przeciętny kres rozrodczości kobiety w średniowieczu, zob. J. Tyszkiewicz, Człowiek w środowisku geograficznym Polski średniowiecznej, Warszawa 1981, s. 188-189.

⁶⁵ A. Szymczakowa, Stan badań, s. 86, wskazuje na wieloletnie utrzymywanie się wdów w majątku mężowskim jako czynnik wpływający na opóźnianie wieku zawierania pierwszych małżeństw przez mężczyzn.

⁶⁶ Zob. uwagi J. Wróniszewskiej, Kobieta niezależna z rodziny rycerskiej w średniowieczu, w: Kobieta i rodzina (jak w przyp. 3), s. 30.

WYKAZ CÓREK I ŻON BNIŃSKICH

W odniesieniu do poszczególnych osób zestawione zostaną następujące dane: 1) pochodzenie, 2) informacje o mężu (mężach), 3) data śmierci, 4) literatura i źródła zawierające przytaczane informacje.

I. NN (? z Dzwonowa) h. Nałęcz

1. Przypuszczalnie córka lub wnuczka wojewody poznańskiego Dobrogosta z Dzwonowa herbu Nałęcz.
2. x Andrzej [I] (syn Mirosława) z Bnina kasztelan kaliski (1353-1356), zm. III 1367.
3. Jediną informację o żonie Andrzeja przynosi dokument z 20 VIII 1353. Nie jest zatem możliwe określenie, czy przeżyła męża.
4. T. Jurek, Kasztelan kaliski Andrzej; W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie.

II. Małgorzata z Gaju h. Awdaniec

1. Córka kasztelana radzimskiego Wojciecha Skóry z Gaju i Kiączyna.
2. x Andrzej [III] (syn kasztelana kaliskiego Andrzeja [I]) z Bnina, zm. 1391/1392.
3. Zmarła po 1406.
4. W. Brzeziński, Koligacje Bnińskich, s. 186-188.

III. Katarzyna z Bnina

1. Córka Andrzeja [II] z Bnina
2. x Piotr ze Słomowa herbu Laska, zm. 1407/1408.
3. Zmarła po 1420.
4. W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie; SHGP IV, s. 536-537.

IV. Agnieszka z Bnina

1. Córka Andrzeja [II] z Bnina.
2. x 1) Jan z Nowego Miasta herbu Doliwa, zm. 1418/1423,
x 2) Dobrogost z Sierakowa herbu Nałęcz (1° v. Świętochna), zm. 1432/1434.
3. Zmarła 1436/1437.
4. W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie; SHGP IV, s. 412, 414.

V. Małgorzata h. Nałęcz

1. Jej pochodzenie rodzinne zasadniczo nie jest znane, wiadomo jedynie, że jej rodzina wywodziła się z rodu Nałęczów.
2. x Mikołaj (syn Andrzeja [II]) z Bnina, zm. 1425/1426.
3. Zmarła 1427/1428.
4. W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie; tenże, Koligacje Bnińskich, s. 188-189.

VI. NN (? z Rogalina h. Łódzia)

1. Przypuszczalnie bliska krewna Jana z Rogalina h. Łódzia.
2. x Jan z Bnina miecznik poznański, zm. w 1440.
3. Zmarła po 1423, niemożliwe jest określenie, czy zmarła szybciej, czy przeżyła męża.
4. W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie; Urz. wlkp. II, nr 375.

VII. Święchna z Domaborza h. Pałuka

1. Córka wojewody gniewkowskiego Włodka z Domaborza.

2. x Piotr z Bnina, kasztelan gnieźnieński (2° v. Elżbieta z Łabiszyna), zm. w 1448.
3. Zmarła jakiś czas po 1421, najpóźniej przed 1435, czyli możliwym czasem zawarcia ponownego małżeństwa przez Piotra.
4. W. Brzeziński, *Koligacje małżeńskie; tenże, Koligacje Bnińskich*, s. 191.

VIII. Elżbieta z Łabiszyna h. Laska

1. Córka wojewody brzeskiego Macieja z Łabiszyna.
2. x Piotr z Bnina kasztelan gnieźnieński (1° v. Święchna z Domaborza h. Pałuka), zm. w 1448.
3. Zmarła po 1480.
4. W. Brzeziński, *Koligacje małżeńskie; tenże, Koligacje Bnińskich*, s. 191-192.

IX. Dorota z Bnina

1. Córka Mikołaja (syn Andrzeja [III]) z Bnina.
2. x 1) Mikołaj z Grobi, zm. po 28 III 1443, a przed przypuszczalną datą powtórnego zamążpójścia Doroty w l. 1447-1448.
x 2) Jan z Gołanic h. Kotwicz, zm. po 14 III 1469.
3. Zmarła po 7 XII 1453, przypuszczalnie przed 1469.
4. W. Brzeziński, *Koligacje małżeńskie; SHGP I*, s. 673.

X. Katarzyna z Bnina

1. Córka Mikołaja (syn Andrzeja [III]) z Bnina.
2. x Mikołaj Ramsz ze Śmigła i Koszanowa, zm. 1438/1440.
3. Zmarła po 1444.
4. W. Brzeziński, *Koligacje małżeńskie; SHGP II*, s. 338.

XI. Małgorzata z Bnina

1. Córka Jana z Bnina miecznika poznańskiego.
2. x 1) Jan Kotwicz starosta wschowski, zm. w 1448.
x 2) Piotr Pasikoń z Włóściejewek, h. Wczele, zmarł przed 1468.
3. Ostatnią informację o Małgorzacie przynosi wpis z 1 X 1449. O jej późniejszych losach źródła nie informują, nie ma zatem możliwości ustalenia, czy zmarła szybciej, czy przeżyła męża.
4. W. Brzeziński, *Koligacje małżeńskie*.

XII. Anna z Bnina

1. Córka Piotra z Bnina kasztelana gnieźnieńskiego.
2. x Niemierza (młodszy) z Lubosza i Grodziska, h. Nałęcz, zm. po 1464.
3. Zmarła 1453/1459.
4. A. Gąsiorowski, *Piotr z Bnina*, s. 386; *SHGP I*, s. 689, *II*, s. 670-671.

XIII. Katarzyna z Bnina

1. Córka Piotra z Bnina kasztelana gnieźnieńskiego.
2. x Jan Sepieński z Łęgu Wielkiego sędzieja kaliski i kasztelan biechowski, h. Nowina, zm. w 1494 (2° v. Anna, córka Jana Golego ze Strzałkowa h. Wieniawa)
3. Zmarła przed 1470.
4. *SHGP IV*, s. 334-335.

XIV. Barbara z Bnina

1. Córka Piotra z Bnina kasztelana gnieźnieńskiego.
2. x Jan Kępieński z Baranowa h. Niesobia (1° v. Synocha córka Bartosza Sokołowskiego z Ponieca), zm. 1478/1481.
3. Zmarła po 1488.
4. A. Gąsiorowski, Piotr z Bnina, s. 386; T. Jurek, Krąg rodzinny starosty Wierzbiety (1352-1369), czyli początki rodu Niesobiów, *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne* 1, 1991, s. 31, oraz tabl. 1 i 5; SHGP III, s. 757-758

XV. Małgorzata z Bnina

1. Córka Piotra z Bnina kasztelana gnieźnieńskiego.
2. x Zbigniew (młodszy) Bąk z Bąkowej Góry kasztelan rozpierski, h. Zadora, zm. między 30 V 1469 a 22 XII 1472.
3. Zmarła po IX 1489.
4. A. Gąsiorowski, Piotr z Bnina, s. 386; A. Szymczakowa, Szlachta sieradzka, s. 368-371.

XVI. Zuzanna z Bnina

1. Córka Piotra z Bnina kasztelana gnieźnieńskiego.
2. x Jan (syn wojewody Jana) z Lichenia i Gosławic h. Godzięba, zm. 1474/1475.
3. Żyła jeszcze w 1483, określana jako wdowa po Janie Licheńskim.
4. J. Pakulski, Ród Godziębów w średniowieczu w Polsce, Toruń 2005, s. 54-55; S. Szybkowski, rec. z tej pracy, *Roczniki Historyczne* 73, 2007, s. 286; Teki Dworzaczka, Regesty Konin nr 759.

XVII. Agnieszka z Sarnowy

1. Pochodzenie rodzinne bliżej nieokreślone, prawdopodobnie z rodziny dziedziców Sarnowy.
2. x Jan (syn Mikołaja) z Bnina kasztelan międzyrzecki, zm. 1454/1459.
3. Przeżyła Jana, wzmiankowana w 1459 jako wdowa po nim.
4. W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie.

XVIII. Barbara z Łopuchowa h. Laska

1. Córka Mroczka z Łopuchowa.
2. x Piotr (syn Mikołaja) z Bnina, kasztelan łędzki, zm. 1461/1462
3. Przeżyła Piotra, wzmiankowana w 1462 jako wdowa po nim.
4. W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie; tenże, Koligacje Bnińskich, s. 193-194.

XIX. Zuzanna z Gowarczowa h. Rawa

1. Córka Krystyna Magiera z Gowarczowa podczaszego sandomierskiego.
2. x Wojciech z Bnina kasztelan międzyrzecki, zm. przed 10 IV 1459.
3. Ostatnio Z. Górczak, *Rozwój majątków*, s. 92, utożsamia ją z występującą 29 I 1500 Zuzanną Gowarczowską określoną jako *tutrix* dzieci zmarłego Mikołaja Śmigielskiego. Umrzeć miała dopiero na przełomie 1501 i 1502. Wydaje się to jednak mało prawdopodobne. Przyjmuję datę jej śmierci jako nieokreśloną.
4. W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie.

XX. Jadwiga z Jarogniewic h. Szaszor

1. Córka Jarosława Jarogniewskiego.

2. x Mikołaj (syn Jana) ze Sęszewa stolnik poznański, zm. 1477/1480.
3. Po raz ostatni wzmiankowana w źródłach w 1475. Nie wiadomo, czy przeżyła męża, czy zmarła przed nim.
4. W. Brzeziński, Koligacje małżeńskie; SHGP II, s. 34, IV, s. 668.

XXI. Małgorzata z Włoszakowic h. Napiwo

1. Córka Borka z Gryżyny i Włoszakowic.
2. x 1) Piotr z Bnina i Opalenicy kasztelan santocki, zm. w 1466.
x 2) Piotr Chociszewski, zm. w 1503.
3. Zmarła w 1513.
4. Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 117-123; SHGP I, s. 199-200, III, s. 430.

XXII. Anna z Dębna h. Odrowąż

1. Córka Jakuba z Dębna kasztelana krakowskiego.
2. x Maciej Bniński z Mosiny wojewoda poznański, zm. 1492/1493 (2° v. Nawojka z Koniecpola; zob. niżej, nr XXIII).
3. Zmarła przed mężem; dokładna data śmierci nie jest znana
4. A. Gąsiorowski, Maciej z Bnina, s. 14 -15; SHGP III, s. 201-202.

XXIII. Nawojka z Koniecpola h. Pobóg

1. Córka Mikołaja Koniecpolskiego.
2. x 1) Maciej Bniński z Mosiny wojewoda poznański, zm. 1492/1493 (1° v. Anna z Dębna, zob. wyżej, nr XXII).
x 2) Jakub Węgorzewski, zm. przed 1511.
3. Zmarła w 1531.
4. A. Gąsiorowski, Maciej z Bnina, s. 14-15; SHGKr II, s. 145, III, s. 515, 747.

XXIV. Elżbieta z Bnina

1. Córka Jana (syn Mikołaja) z Bnina kasztelana łędzkiego.
2. x 1) Ścibor z Niepartu h. Ostoja, żył jeszcze w 1458-1459, skoro jego córka Agnieszka urodziła się ok. 1459. W 1465 w sporze o granice między Kołaczkowicami a jej Gogolewem odroczone sprawę z racji jej niepełnoletności na okres 6 lat. Nie żył w 1462, kiedy jego żona Elżbieta była powtórnie zamężna.
x 2) Piotr Iłowiecki, chorąży poznański, h. Ostoja, zm. po 1502.
3. Zmarła najpewniej przed 1487, kiedy jej mąż Piotr sprzedał miasto Sarnowa z wsiami, na których miała oprawę, a jej synowie w 1488 unieważnili dokument oprawy swej matki na te dobra.
4. SHGP II, s. 4-5, III, s. 269, IV, s. 315; APP, Kościan Z. 15, s. 11.

XXV. Agnieszka z Bnina

1. Córka Piotra (syn Mikołaja) z Bnina kasztelana łędzkiego.
2. x 1) Jan z Kobylan h. Grzymała, stolnik krakowski, zm. w 1471.
x 2) Jakub z Dębna h. Odrowąż, kasztelan krakowski, zm. w 1490.
3. Zmarła po 1503.
4. SHGKr I, s. 535-536, II, s. 641, 658-659.

XXVI. Barbara z Bnina

1. Córka Piotra (syn Mikołaja) z Bnina kasztelana łędzkiego.

2. x 1) Wojciech Kot z Dębna h. Doliwa, zm. 1469/1470.
x 2) Cherubin z Gołuchowa, stolnik poznański, h. Wieniawa, zm. po 1508.
3. Żyła jeszcze w 1494. Nie wiadomo, czy przeżyła drugiego męża.
4. Urz. wlkp. II, nr 477; APP, Poznań Gr. 6, s. 59; Poznań Gr. 8, s. 55; Pызdry Gr. 2, k. 40v; Pызdry Gr. 7, k. 18.

XXVII. Anna z Bnina

1. Córka Wojciecha z Bnina kasztelana międzyrzeckiego.
2. x Wincenty (syn Wojciecha) Malski, podkomorzy sieradzki, h. Nałęcz, zm. 1505/1506.
3. Żyła jeszcze w 1474, dalsze jej losy nie są znane. Przepuszczalnie zmarła szybko.
4. A. Szymczakowa, Szlachta sieradzka, s. 348-351.

XXVIII. Katarzyna z Bnina

1. Córka Wojciecha z Bnina kasztelana międzyrzeckiego.
2. x 1) Mikołaj Margoński, zm. przed 1486.
x 2) Hieronim Kretkowski, zm. w 1500.
3. Żyła jeszcze w 1515.
4. Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 57, 97, tabl. 1 (błędnie umieszcza Katarzynę w pokoleniu wnuków kasztelana Wojciecha); A. Szweda, Ród Grzymałów w Wielkopolsce, Toruń 2001, s. 86; T. Sławiński, Kretkowscy i ich dzieje od połowy XIV wieku, Włocławek-Warszawa 2007, s. 75-76.

XXIX. Anna ze Stęszewa

1. Córka Mikołaja ze Stęszewa stolnika poznańskiego.
2. x Jan (syn Jana) Świdwa (starszy) z Szamotuł wojewoda poznański, h. Nałęcz, zm. 1497/1499 (2° v. Elżbieta córka Andrzeja z Warzymowa).
3. Zmarła przed 1473, kiedy Jan oprał posąg i wiano swej drugiej żonie Elżbiecie.
4. W. Brzeziński, Kujawskie koligacje wielkopolskich rodzin możnowładczych (Na przykładzie dziedziców Wąsoszy i Szubina oraz Świdwów Szamotulskich), w: Z dziejów pogranicza kujawsko-wielkopolskiego, Strzelno 2007, s. 65-67; SHGP IV, s. 668, 792-793.

XXX. Barbara z Opalenicy

1. Córka Piotra z Bnina i Opalenicy kasztelana santockiego.
2. x Marcin Poniecki (z Ponieca), h. Ostoja, zm. 1497/1498.
3. Barbara żyła jeszcze w 1493. Najpewniej zmarła przed mężem. W 1498 w wyroku zasądającym dobra Poniec na rzecz Ambrożego Pampowskiego zastrzeżono 500 grzywien dla córki Marcina i Barbary, Urszuli, jako spadek po matce.
4. SHGP III, s. 759-762.

XXXI. Katarzyna z Opalenicy

1. Córka Piotra z Bnina i Opalenicy kasztelana santockiego.
2. x Wojciech Potulicki kasztelan kamieński, h. Grzymała zm. przed 1516.
3. Zmarła po 1527.
4. A. Szweda, Ród Grzymałów, s. 79.

XXXII. Zofia z Opalenicy

1. Córka Piotra z Bnina i Opalenicy kasztelana santockiego.
- 2 x 1) Marcin Zbąski h. Nałęcz, zm. przed 1502.

- x 2) Jan Turek Łącki h. Korzbok, zm. 1439/1442 (2° v. Barbara córka Janusza z Latalic).
- 3. Zmarła w 1512.
- 4. SHGP II, s. 111, III, s. 602; Teki Dworzaczka, Monografie: Łąccy h. Korzbok.

XXXIII. Małgorzata z Opalenicy

- 1. Córka Piotra z Bnina i Opalenicy kasztelana santockiego.
- 2. x Jan Tader, zm. po 1493.
- 3. Zmarła po 1493, nie wiadomo, czy przeżyła męża, czy zmarła szybciej.
- 4. SHGP III, s. 434.

XXXIV. Barbara z Bnina i Mosiny

- 1. Córka Macieja z Bnina i Mosiny wojewody poznańskiego.
- 2. x 1) Andrzej Kmita z Wiśnicza stolnik krakowski, h. Szreniawa, zm. w 1494.
x 2) Rafał z Jarosławia kasztelan przemyski, h. Leliwa, zm. 1507/1508.
- 3. Żyła jeszcze w 1508, nazywana wdową po Rafale.
- 4. W. Dworzaczek, Leliwici Tarnowscy, Warszawa 1971, s. 255 i tabl. VIII; R. Trawka, Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce, Kraków 2005, s. 377-378; SHGP III, s. 202.

XXXV. Jadwiga z Bnina i Mosiny

- 1. Córka Macieja z Bnina i Mosiny wojewody poznańskiego.
- 2. x Andrzej Myjomski, h. Niesobia, zm. po 1532.
- 3. Zmarła przed mężem.
- 4. SHGP III, s. 203, 205; Teki Dworzaczka, Monografie: Myjomscy.

XXXVI. Małgorzata z Łabiszyna h. Laska

- 1. Córka Mikołaja z Łabiszyna kasztelana inowrocławskiego.
- 2. x Andrzej (syn Jana) z Bnina kasztelan kamieński, zm. 1503 (2° v. Katarzyna z Brudzewa).
- 3. Zmarła przed 1480, kiedy jako druga żona Mikołaja wystąpiła w źródłach Katarzyna z Brudzewa.
- 4. S. Szybkowski, Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370-1501), Gdańsk 2006, s. 632-633; Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 55, 73, 77.

XXXVII. Katarzyna z Brudzewa h. Pomian

- 1. Córka Mikołaja z Brudzewa wojewody sieradzkiego.
- 2. x Andrzej (syn Jana) z Bnina kasztelan kamieński, zm. w 1503 (1° v. Małgorzata z Łabiszyna).
- 3. Zmarła 1513/1514.
- 4. A. Szymczakowa, Szlachta sieradzka, s. 73; Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 55, 81-83; Teki Dworzaczka, Monografie: Bnińscy.

XXXVIII. Barbara z Szamotoł h. Nałęcz

- 1. Córka Piotra Świdwy z Szamotoł kasztelana poznańskiego.
- 2. x 1) Mikołaj (syn Piotra) z Bnina kasztelan kamieński, zm. w 1473,
x 2) Mikołaj Kościelecki wojewoda brzeski, h. Ogon zm. 1510/1511 (2° v. Anna Bochoćnicka z Oleśnicy h. Dębno)
- 3. Zmarła przed 1493, kiedy jako żona Kościeleckiego została określona Anna Bochoćnicka.
- 4. S. Szybkowski, Kujawska szlachta, s. 627-628; W. Brzeziński, Kujawskie koligacje, s. 67-68;

J. Pielas, Oleśnicy herbu Dębno w XVI-XVII wieku. Studium z dziejów zamożnej szlachty doby nowożytnej, Kielce 2007, s. 144-145.

XXXIX. Małgorzata z Ostroroga h. Nałęcz

1. Córka Stanisława z Ostroroga wojewody poznańskiego.
- 2 x 1) Andrzej (syn Wojciecha) Śmigielski z Bnina, zm. przed 1478.
x 2) Jan z Piekar h. Dębno, zm. po 1494.
3. Żyła jeszcze w 1483, nie wiadomo, czy przeżyła swego drugiego męża.
4. A. Szymczakowa, Szlachta sieradzka, s. 22, 350; Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 55.

XL. Elżbieta z Ostroroga h. Nałęcz

1. Córka Stanisława z Ostroroga wojewody poznańskiego.
2. x Jan (syn Wojciecha) Śmigielski z Bnina kasztelan przemęcki, zm. 1506/1507.
3. Zmarła po 1508.
4. Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 57; W. Brzeziński, Koligacje Bnińskich, s. 194-198; SHGP III, s. 857.

XLI. Róża z Wrześni h. Poraj

1. Córka Piotra z Wrześni kasztelana biechowskiego.
2. x Mikołaj (syn Wojciecha) ze Śmigła, zm. 1493/1500.
3. Żyła zapewne jeszcze w 1493, nie wiadomo, czy przeżyła męża.
4. Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 57, 96.

XLII. Anna Zbąska h. Nałęcz

1. Córka Stanisława Zbąskiego podkomorzego poznańskiego.
- 2 x Piotr (syn Piotra) Opaliński z Włoszakowic kasztelan łędzki, zm. 1506/1507.
3. Zmarła między 1442 a 1444.
4. Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 138; SHGP III, s. 431-433.

XLIII. Barbara Zbąska h. Nałęcz

1. Córka Stanisława Zbąskiego podkomorzego poznańskiego.
2. x Mikołaj (syn Piotra) Opaliński, zm. 1503/1504.
3. Żyła jeszcze w 1440.
4. Z. Górczak, Rozwój majątków, s. 123; SHGP III, s. 431, 434-435 (przyjmuje, że Mikołaj miał tylko jedną żonę, Barbarę ze Zbąszynia).

Witwenschaft und erneute Heirat von Frauen im höheren polnischen Adel während des Spätmittelalters

Zusammenfassung

Die vorgestellte Problematik betrifft das Phänomen der Witwenschaft und erneuten Heirat von Frauen im höheren polnischen Adel während des Spätmittelalters in demographisch-gesellschaftlicher Hinsicht. Forschungen aus dem Bereich der historischen Demographie zu diesen Problemen wurde bislang vor allem für die Epoche der Frühen Neuzeit betrieben, für welche die Forscher über entsprechende Massenquellen verfügen. Ihr Fehlen für das Mittelalter kann

in gewisser Hinsicht durch die Ergebnisse genealogischer und prosopographischer Forschungen kompensiert werden. Die vorliegende Arbeit stellt daher eine Art Forschungsüberblick zu diesem Themenfeld dar und zeigt die Möglichkeiten der Nutzung von Genealogie und Prosopographie für demographisch-gesellschaftliche Forschungen.

Unter den in den Blick genommenen Problemen befanden sich Witwenschaft und erneute Verheiratung ebenso wie die Umstände, welche den erneuten Eheschluss von Witwen begleiteten und bedingten. Zur Grundlage der Analyse wurde das Schicksal einer Gruppen von verheirateten Frauen, die entweder der Familie Bniński (aus dem Wappengeschlecht Łódzia) entstammten (als Töchter) oder mit ihr über Heirat verbunden waren. Diese Familie gehörte zur höheren Schicht der Adelsgesellschaft im spätmittelalterlichen Großpolen. Identifiziert wurde eine Gruppe von 43 verheirateten Frauen, darunter waren 21 Frauen aus der Familie Bniński, und 22 Gattinnen ihrer männlichen Mitglieder. Acht Frauen aus dieser Gruppe (18,6% der Gesamtheit) verstarben vor ihren Ehegatten, hingegen wurden ganze 28 (65,1%) zu Witwen. Für sieben Frauen (16,3%) fehlen entsprechende Daten, so dass nicht feststellbar ist, ob sie vor ihren Ehemännern verstarben oder sie überlebten. Unter der Gruppe von 28 verwitweten Gruppen entschied sich fast die Hälfte, nämlich 13 (46,4%) für eine erneute Ehe. Überwiegend (in acht Fällen) waren die neuen Gatten Junggesellen, nur zwei Witwen ehelichten Witwer. Für drei der Zweitgatten ließ sich der Familienstand nicht ermitteln.

Der erneute Eheschluss erfolgte vorwiegend nach verhältnismäßig kurzer Zeit, zwischen einem und vier bis fünf Jahren nach dem Tod des ersten Gatten. Es gab auch Fälle, in denen die erneute Heirat erst nach Ablauf von mehr als zehn Jahren erfolgte, doch geschah dies nur selten. Förderlich für die erneute Verheiratung war das junge Alter der Witwen, welches aus der Praxis in den Familien des höheren Adels herrührte, die Töchter in sehr jungen Jahren zum ersten Mal zu verheiraten. Verwitwete eine Frau auch nach mehr als zehnjähriger erster Ehe, war sie immer noch jung und im gebärfähigen Alter, was zweifellos für jede Verbindung besonders wichtig war.

Die Ergebnisse von Forschungen zu demographischen Problemen können zum einen dazu dienen, bereits in der Historiographie aufgegriffene Probleme wie das Besitzrecht von Witwen oder die Fürsorge verwitweter Mütter für ihre Kinder und ihren Besitz sowie die damit verbundenen Probleme unter der Perspektive ihres realen Funktionierens in der gesellschaftlichen Praxis neu zu analysieren. Zum anderen sollten sie dazu anregen, neue Probleme aufzugreifen, wie z.B. den Einfluss des festgestellten hohen Anteils erneuter Eheschlüsse auf die Muster eheliche Beziehungen. Die ehelichen Erfahrungen der verwitweten Frauen wie auch ihr häufiger Vorsprung im Alter konnten ihre Stellung in der Ehe festigen und die Beziehungen zum Ehegatten beeinflussen. Auf deren Qualität wirkte auch der Umstand, dass die Wahl des zweiten Gatten von der Frau selbst getroffen wurde, wobei dieser auch emotionale Aspekte zugrunde liegen konnten.

Übersetzt von Jürgen Heyde